

Княз Александър Батенберг

Истината за царуването му

Иван Н. Николов, превод от румънски

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

- © Адолф Кох, автор
- © Иван Н. Николов, превод от румънски
- © Георги Караманев, редактор и автор на бележките под линия
- © Ива Колева, коректор
- © Янко Илиев, снимка на корица – ретуш и цвят
- © Николета Карайончева, оформление на корица
- © Виктория Николова, графично оформление

София, 2018 г.

ISBN: 978-619-7496-10-9

Княз Александър Батенберг

Истината за царуването му

София
2018

СЪДЪРЖАНИЕ

Преговор	
Безценен спомен от смутни времена	7
Пролог	
Князът от наша плът и кръв	10
Впечатленията през 1879 г.	16
Принц Александър	
става княз български	22
Животът на княза в София	35
Първото посещение на княз	
Александър в Петербург	43
Завръщането на княза в София и	
Второто народно събрание	48
Лятна ваканция в Рилския манастир	63
Втората сесия на	
Народното събрание	65
Суспендирането на конституцията	74
Времето на пълномощията	98

Генералите Каулбарс и Соболев в България	105
Трудностите в управлението на княз Александър	129
Коалиционното правителство	145
Заговори и преговори	156
Правителството на Каравелов	180
Животът на княз Александър във Варна	189
Пловдивската революция	207
Сръбско-българската война	216
След войната	227
Свалянето, връщането и абдикацията на княз Александър	233

ПРЕДГОВОР

Безценен спомен от смутни времена

Адолф Кох е лютерански капелан – дворцов пастор на княз Александър I. В края на декември 1879 г., преди Коледа, той пристига в София на служба при княза. Тогава Кох е на 36 години, княз Александър – само на 22, а адютантите му – барон Корвин, Мосолов, Ползиков и Увалиев, и личният му секретар Александър Менгес също са младежи. В това обкръжение е посрещнат и сърдечно приет в двореца капеланът.

В книгата си „Княз Александър Батенберг. Истината за царуването му“ Адолф Кох описва живота в двореца, впечатленията си от младия княз, от всички личности, свързани с управлението на възраждащата се България, и живота на българите по онова време.

Разказът му започва леко и увлекателно, с чувство за хумор, толерантно към неуредиците и недостатъците на хората. Не след дълго обаче тонът му се втвърдява, когато се сблъсква с постоянните интриги на офицерите и вмешателството им в работата на княза.

Книгата на Адолф Кох завладява с лекия си, безпристрастен стил, но съвсем не може да се отнесе към художествената проза.

Той се обосновава с конкретни факти, цитира документи и събития, на които е бил свидетел. Това прави творбата му безценен исторически извор за тези не достатъчно познати времена от историята ни и осветлява събития, грижливо скривани от политиците и историците, защото това обслужва техните интереси.

Пасторът, с присъщото си смирение, не посочва с пръст и не укорява лицата, които са в разрез с идеала му за честност и справедливост. Той разпръсва мъглата на времето и показва събитията и личностите такива, каквито ги е видял с безпощадно острия си поглед. За да остави читателите сами да оценят делата им.

Може би се питате: какво е откъснало лютеранския капелан от духовната му практика, за да се захване с отговорната и трудоемка задача да опише живота на княз Александър в България?

Отговора ще откриете в редовете на книгата, която сте отворили. Нито един справедлив и честен човек, какъвто е самият Адолф Кох, не може да се примири с това да остане незабелязан изключителният принос на княз Александър Батенберг за изграждането на освободена България.

Княз Александър полага неимоверни усилия, труди се без почивка, без личен живот, с минимални лични разходи, за да направи новата си родина достойно място за щастлив живот на всички българи, които приема като сънародници.

В тази книга ще разберете как се е осъществило Съединението, отхвърлящо решенията на Великите сили на Берлинския конгрес, и как княз Александър успява да го защити с победата в Сръбско-българската война, която лично ръководи от фронтовата линия и до днес се изучава във военните академии по света.

И в наше време в учебниците по история и историческите справочници няма да се намерят добри оценки за приноса на княз Александър. Няма да откриете и кого са наричали „Героя на Сливница“ и защо.

Време е клеветите и заблудите, диктувани от политиците, да отстъпят място на истината. Ще я срещнете в тази малка книга, която повдига завесата

на клеветата, за да открием достойния български герой, пожертвал най-хубавите си години, положението си, личните си средства, който дори многократно излага на риск живота си, съзнавайки напълно опасностите, единствено за щастието на своя народ, на българите.

Лилия Пекова

ПРОЛОГ

Князът от наша плът и кръв

Когато за пръв път видях това съчинение, описващо живота на княз Александър, с всички явни и тайни подробности, от г-н Адолф Кох на румънски език, за мен то беше до голяма степен един силен протест, че преди ние да погледнем отдалеч във времето към осветителя на нашата държавна корона, хората отдавна вече възхваляваха неговата доблест над българския хоризонт. Усетих такова лишене от него, като въпиеша нужда, която неумолимо вика от всяка българска душа, за възстановяване на яснотата на неговия образ.

Но от друга страна, моята недостатъчна вещина да се докосна до сияещия образ на нашия герой при височините Драгомански, Трънски и Пиротски ме постави в огорчаваща неделимост (няма ли по-вещи хора?), но поне ползващ румънски език, аз се видях почти задължен да възпроизведа поне това, писано на нашия език, колкото и слабо да е то. Като извършвам това, аз признавам недостатъчността на делото, но пускам тези страници под пресата с пълното очакване, че след късо време те ще се превърнат в по-пълни и свършени описания за обекта на тази книга, толкова нужни за нас, колкото са били такива необходими за Вашингтон в Американските щати и за Мацини в хубава Италия.

Един бегъл поглед към угасналия живот на любимия ни обект, княз Александър I, ще ни запознае отчасти с неговото битие като велик воин и държавен организатор, владеещ начала, приковаващи най-близо до сърцето му идеала да положи себе си всецяло на кариерата като княз на една новосъздадена и млада държава

– България, за благо то ѝ той не пожали нищо, което е било най-драгоценно за живота му.

Княз Александър I, син на княз Александър Хесенски и племенник на цар Александър II. Съпругата на последния му бе леля, на която той е бил толкова любим, че през живота ѝ се беше ползвал винаги от нейното благоволение.

Преди Освобождението ни, когато тази идея бе в пълния си разгар, в руския двор често се задаваше въпросът между царската двойка: кой ще е бъдещият княз на новата България? Преди 1877 г. почти никой от нас не знаеше името му. Той беше, тъй да се каже, скрит от нас. След свършека на великото дело на нашето Освобождение, на 3 март 1879 г. се свика Учредителното българско събрание в Търново и на 29 април Първото Велико народно събрание провъзгласи принц Александър Батенберг за първи княз на България.

След като посети господарите и гържавните глави на европейските сили, подписаха Берлинския договор, княз Александър пристигна в Цариград, където се представи на султана. Едва тогава, след 500 години, политическият живот изгря отново пред нас. За пръв път след един дълъг и мрачен за нас период се разгъна българското знаме над Босфора и българският лъв се развяваше от зефира на Източна Европа така магически, че разпалваше изцяло сърцата на българите, трупаци се към онази страна, откъдето изгряваше новата ни радост – новият ни политически идеал осъществен.

Един от професорите на „Робърт колеж“ е казал за онова време, че умовете, сърцата и очите на всичките български ученици там бяха отправени към Босфора тъй, като че се намираха в клетка. Подобни на млади лъвчета, очакващи свободата си, горяха от желание да се притекат и да видят причинителя на тяхната пламенна радост. Книгите и уроците бяха оставени настрана, а

мисълта им летеше към името на княз Александър. „Ние ги пуснахме – каза професорът, – и те всички с неописуем ентузиазъм се притекоха да видят образа му.“

От Цариград Негово височество пристигна във Варна, където премина през Златните врата и стъпи на нашата земя. Това е началото на неговото пребиваване у нас като княз на България. Народ, стичащ се от всички страни, изпълни мястото, където той трябваше да мине.

Той беше като цвете, което с величието си плени очите ни. Неговите години бяха на брой само 22, но погледът му беше велик.

Мисълта за неговата зла участ, която го сполетя в ранното му царуване, докарва в ума ни думите на един стар мохамеданин, който, като говореше за бога си, каза: „Той бе като роза във времето на хубостта си, но всички ние скоро го направихме да повехне“. Неговите червени бузи, засменяят му поглед, неговата любов към нас ясно свидетелстваха още тогава, че той стана наша плът и кръв. Но като че тези му благородства не бяха достатъчни за любящата му, възвишена душа, та бяха последвани от думите му:

„Боже, пази България“,

изтръгнати от самите дълбини на сърцето му в онзи фатален час в нощта на 9 август. Той стана жертва за нас и в добавка запечата с още нещо тази си неразделна обич, свързана с нас политически и лично, като завеща в наследство на милите си чада най-хубавите за нас и най-милите за него имена: Крум-Асен и Цветанка.

Колко тези имена трябва да са били велики и идеални за него? Това ни изясни самият му живот. А на смъртното му ложе последните му думи бяха духът му да се отнесе в рая, а тялото му – в България, страната, която толкова е любела душата му.

Народът, събран при посрещането му във Варна, възхитен от величието на новия ни избраник, не даде кракът му да стъпи на твърдата земя. Той бе грабнат от стотици ръце, понесен сред гръмогласни викове и акламации¹ до неописуемост. Той се носеше като гуамант от ръце на ръце. Пръстите на гражданите и селяните се улавяха за него с най-велика радост. Той бе от всички еднакво обикнат и любим в пълния смисъл на тази дума. Гордост и тщеславие за него не съществуваха. Той бе за всички и всички бяха за него толкова, че когато един от по-старите селяни се доближи до носещия се от ръце на ръце любимец, той каза: „Чакайте, бе, чакайте, бе! Дайте да си понося и аз малко нашето князче!“. Грабна го като скъпоценно съкровище и го понесе като образ на величие. Още тогава той плени нас и ние – него. Той стана наш и ние – негов.

От Варна княз Александър се отправи към Търново, където положи началото на царстването си и с прокламация той освети съществуването на българското княжество.

Почти изключително военното му образование едва ли го бе подготвило за дипломатическата роля и за тази на държавен глава, длъжност, която събитията го призоваха да изпълнява. В ущърб на всичко това, новата му кариера бе лишена от цялата нужна организация и се разви при най-неблагоприятни условия. Той трябваше наново да създава и да сформира една държава, работа – твърде мъчна, дори за човек със знания и опит в такава област, в толкова толкова трудно начинание. Той, млад юноша, ставаше отговорен и върховен началник за всичко. Нека припомним думите му, казани пред един американски мисионер в България: „Аз – каза

¹ Акламации (ост.) – ликуване, ентузиазирани възгласи и шумни, прогължителни ръкопляскания.

той, – приех едно много трудно дело. Тук трябва всичко да се създава наново, а от друга страна, моята неподготвеност ми дава големи отговорности, но дано Бог да ми помогне, да съдейства на всяко мое добро начинание за полза на страната, където ме е поставил“.

Руското правителство, знаещо за неговата неопитност, постави при него полковник Шепелев като личен съветник, за да помогне на княза със своите услуги, но тази надежда излезе съвсем неоправдана. Полковник Шепелев стана горд опекун и скоро нашият княз усети своята зависимост от него. Шепелев ни най-малко не бе на висотата на назначението си. Освен това бreme, към него се долепи и друго – крайното бързане на Петербург да завладее младите сили на новата държава. Неговите самозвани експлоататори чрез безсъвестните си постъпки дотегнаха твърде много на княз Александър дотолкова, че един ден, докато говореше със свой съмишленник, той каза: „Аз съм шпиониран от всяка страна. Свободният гражданин отива в църква, мохамеданинът – в джамия, а аз нямам нито един параклис, където да отида за облекчение на душевните си вълнения и грижи“.

С такива безумни постъпки, насочени против младия ни водач и срещу младата ни държава, руските пратеници у нас успяха за кратко време да прокарат намеренията на Царя Освободител през съвсем други канали.

Но в ущърб на намеренията на експлоататорския кръжок, княз Александър с неуморимо старание действаше за всичко противоположно на тях. Същите тези хора разбраха за измамата, стана им ясно, че плановете им не намират изход. Но от друга страна, знаеха, че княз Александър е племенник на Царя Освободител, чиито намерения бяха съвсем противоположни на техните замисли, и не смееха да го клеветят в руския

двор. Но при всичките им несполуки, пак бяха успели да разбъркат твърде много политическия хоризонт у нас. За да се подобри що-годе политическото единство, княз Александър трябваше да търси съвсем нов план, чрез който да има пълновластие над такива злонамерени същества в любимото му Отечество. Така, от този момент, неговият живот беше препълнен с безкрайни грижи и несполуки в намеренията му да въведе ред и участие в страната, за която той пожертва всичко най-мило.

Иван Н. Николов²

² Иван Н. Николов е първият издател на тази книга на български език (през 1896 г.), когато я превежда от румънски език.

Впечатленията през 1879 г.

На 17 декември 1879 г. тръгнах за София през Букурещ. Там почти никой не можеше да ми обясни как да продължа по пътя си. Казаха ми да отида в Гюргево и да търся начин за по-нататък.

По Дунава по това време пълзяха цели маси лед, преминаването отсреща беше опасно и почти невъзможно. Но каквото и да се случеше, за Рождество Христово аз трябваше да бъда в София. Тръгнах от Букурещ за Гюргево и при пристигането си научих, че някакви турци тъкмо били дошли от Русе с лодка. Без да губя време, с един файтон отидох в Смарда, край Дунава, където намерих пристигналите турци. Веднага се уговорих за 40 лева да ме прекарат на отсрещния бряг, в България. От нас до лодката имаше два километра, тръгнахме пеш и някак успяхме да стигнем до нея. Оттам, без да се бавим и минута, потеглихме за Русе.

Пътувайки, виждах как плуват надолу една до друга гигантски маси лед, толкова много, че на пръв поглед Дунав изглеждаше целият замръзнал. Твърде рядко се забелязваше някоя струя вода да лази между тези ледове. Поверих се на турците и не останах излъган: те умееха нещо да управляват лодката между ледовете, затова бързо напредвахме към Русе.

След като пристигнах на непознатия бряг, с един от файтоните се упътих към града. Полузамръзнал от студа, аз се спрях на първия хотел, който се намираще недалеч от брега.

Собственикът на хотела, галициански евреин, който знаеше немски, ми даде на разположение една добре затоплена стая, но мисълта да потърся как бих могъл

да продължа пътя си към София, ме застава тутакси да я напусна.

Тъй като не знаех български, много трудно разбрах, че трябва да тръгна за София с пощенска кола. Отидох на станцията и уговорих две шейни за 800 лева, споразумях се конете да се сменят на всеки три часа по пътя, така че за пет дни да стигна до столицата.

Град Русе, при все че улиците му бяха тесни, къщите – на по един кат, ми се видях с европейски изглед. Само турските къщи бяха обкръжени с високи огради, а неуредените улици, джамиите и забулените лица на туркините ми напомниха за Изтока.

Турският конак, изграден неотдавна, лежеше в развалини. Той е бил главната цел на руските куршуми. Освен по конака, по няколко воденици извън града личаха следите от сраженията.

На втория ден в 9 часа сутринта шейните ме чакаха пред хотела. Мислех, че ще бъда като у нас, но тук пред мен се показва нещо съвсем различно – големи сандъци, сложени на две криви дъски. В тях не беше приготвено място нито за мен, нито за този, който щеше да ги управлява.

Източните хора обаче знаят как да се справят в такива случаи. Взеха единия ми ковчег и го наместиха в шейната, отгоре му натрупаха сено и след това ме поканиха да се кача. Водачът седна отпред и приключението започна! От голямото друсане на шейната ковчегът ми и аз отскачахме нагоре на няколко сантиметра.

Околността по пътя беше монотонна. Снегът, който застилаше земята, ѝ придаваше още по-меланхоличен вид. От градчето Бяла напатък, където пътят минаваше над Янтра, всичко започна да добива по-весел вид.

Наближавахме Търново, вечерната тъмнина взе да покрива хубавото поле, което от километър на километър ми се виждаше по-красиво.

В Търново пристигнах в 12 часа вечерта. Тук останах до сутринта.

* * *

На втория ден в 11 часа шейните бяха приготвени за път.

Маршрутът ни беше задоволителен, вървахме все през чудни местности.

Небето бе ясно, въздухът – чист, ако и студът да беше до 20° под нулата, под влиянието на дневното слънце той постепенно омекваше. Надвечер околните върхове бяха така възхитителни, напомниха ми, че само в Швейцария съм виждал такъв феномен.

В 7 часа вечерта стигнах Севлиево. Тази нощ преспах в пощенската станция. Следващият ден беше неделя. С любопитство гледах как хората отиват на църква. Със същото чувство се вслушвах в църковното клепало, още съществуващо тогава в някои краища на Балканския полуостров, където заместваше нашите камбани.

С изгрева започна да вали сняг на малки кристалчета, прилични на пеперудки, които носеха весело настроение на пътника. В такова „приятно“ време, хубаво наметнат със своя ковчор, служещ ми и за седло, пътувах за Ловеч. Подминавайки този град, стигнах Плевен в 7 вечерта. Тук се установих до следващия ден в хотел „Одеса“.

При пукването на зората оставих този град. Прег нас бяха селата Телиш и Луковит, откъдето пътят се издигаше нагоре до Ябланица. Тъй като времето беше хубаво, продължих до Орхание³ и пренощувах в един хан, донякъде добре стегнат.

Оттам потеглих в 9 часа сутринта. На пътя бе Арабаконак – мястото, където се преминава Стара планина. Една балканска хубост, обкръжаваща ширналото се

³ Орхание – старото име на Ботевград.

Софийско поле. В 12 часа през нощта стигнах София и се настаних в хотел „Европа“.

По онова време София беше твърде неуредена, каквито са всичките турски градове на изток. Хотелите бяха в най-мизерно състояние.

На втория ден излязох да се разходя из столицата. Улиците ѝ бяха неустроени, мръсни и лъкатушни до безобразие. Къщите бяха на по един кат и струпани в центъра, градът имаше малки и тъмни джукяни.

Тук-там се издигаха минарета: едни – оцелели, други – преполовени или напълно срутени. Из улиците виждах хора почти от всичките нации на полуострова, които много ме впечатляваха със своите различия. Българите и българките бяха облечени в народното си облекло.

Мъжете, при все че сега беше студено, бяха с голи гърди, наметнати през рамо с кожуси, обути във вълнени потури – гомашна индустрия. На краката си имаха добре пристегнати цървули, а на главите носеха овчи калпаци. Между тях срещях турци. Още по-нататък – черногорци и арнаути⁴, които се гордееха със златната си фустанела⁵. А покрай тях виждах македонския българин с капа, наложена на едното ухо, облечен в чист и хубав народен костюм.

Между всичко това лесно можеше да се забележи, че европейските модни грехи са почнали да заместват народните премени.

Софийските госпожи бяха облечени в европейска носия. Те със здравето си, изгледа и веселостта си правеха добро впечатление. Мъжете бяха яки и силни, с добре изпълнени и развити гърди, чисти физиономии и хубави лица. Старците изглеждаха весели и със симпатичен вид.

По онова време за княжески палат служеше турс-

⁴ Арнаути (ост.) – албанци.

⁵ Фустанела – традиционна мъжка пола на Балканите през XVIII и XIX век.

кият конак – каменно здание с четири ъгъла, без никаква външна естетичност и украса. Бе обзаведено по турски вкус, уредено под грижата на дворцовия маршал барон Ридзел⁶.

След пристигането си в София веднага бях повикан на аудиенция при княза. Понеже никога не бях го виждал, с нетърпение очаквах да го посетя. Тъкмо бях влязъл в приемната, един руски офицер от артилерийски полк, повикан от военния министър в София, също бе дошъл на аудиенция. Сериозен и умислен, той влезе напрегнат при Негово височество, а весел и облян с неизказана радост завърши посещението си. На излизане той любезно ми стисна ръката, като тихо подшушна: „Всичко свърших успешно и то по моя вкус“. Твърде добре разбиха, че князът е човек с блага душа.

Когато за пръв път видях първия господар на България, той беше в цветущата си младост: висок, представляващ пълната войнствена изразителност. Чертите на физиономията му бяха пълни с енергия. Погледът му бе кротък и проникателен.

Той много се радваше, че дойдох при него в София. Приятно му беше да има един човек, комуто можеше да открива тайните си вълнения.

Съветите на руските агенти в България му бяха вгорчили живота. Наистина, княз Александър много обичаше главния руски консул Давидов и той го подкрепяше със съветите си, но военният министър генерал Паренсов и полковник Шепелев, които му бяха препоръчани от императора за негови съветници, заедно с някои други, съвсем изоставиха княза във всички административни и военни дела. И не само това, те бяха устроили силна опозиция срещу него. Именно по тези

⁶ Барон Лудвиг Фолбрехт фон Ридзел цу Айзенбах – член на свитата на княз Александър I, хофмаршал на двора и флигел-агютант.